

Odnos bajke i mita

Perić, Marija

Master's thesis / Diplomski rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:985069>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti
(nastavnički smjer)

Marija Perić

Odnos bajke i mita

Diplomski rad

Mentorica: doc. dr. sc. Dragica Dragun

Osijek, 2014.

Sažetak

U diplomskom se radu istražuje odnos bajke i mita. Na samom početku, prema Milivoju Solaru i Ani Pintarić, iznesene su književnopovijesne i književnoteorijske činjenice vezane uz bajku i mit. Analiziraju se karakteristike koje su važne za oba pojma. I bajka i mit svrstavaju se u jednostavne oblike. U radu se uspostavlja vrijednosni odnos između mita i bajke u pripovijedanju te u klasičnoj i suvremenoj književnoj umjetnosti. Osim toga, govori se o funkcijama, jer su one važne kako za bajku tako i za mit. Mitu je stalo do nekog osmišljenja, a bajci do stanovite dopadnosti u priči, ali u oba oblika nije primarno to što se njima *uljepšava* neorganizirani kaos. Nadalje, donosi se narativna analiza najvažnijih stilskih osobina što dovodi do promišljanja o osnovnim karakteristikama bajke i mita. Mitsko i fantastično ponajviše je zastupljeno u bajkama, iako se može naći i u drugim vrstama. Propituje se i važnost mita i mitske kulturne svijesti kao okosnice mita. O mitu se promišlja u okviru onoga što je iznio i svojim predavanjima konstatirao Milivoj Solar u knjizi *Edipova braća i sinovi*. Proučavani odnos zaključuje se promišljanjima Brune Betelhajma i Stipe Botice.

Ključne riječi: bajka, mit, odnos, stilske osobine.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Bajka.....	2
2. 1. Narodna i umjetnička bajka.....	3
2. 2. Moderna bajka.....	4
3. Književnopovijesni i književnoteorijski pregled bajke.....	7
3. 1. Svjetske bajke.....	7
3. 2. Hrvatske bajke.....	7
4. Stilske osobine bajki.....	9
4. 1. Likovi.....	9
4. 1. 1. Nadnaravni likovi.....	10
4. 2. Prostor i vrijeme.....	11
4. 3. Pretvaranje i prerusavanje.....	12
4. 4. Nagrada i kazna.....	12
4. 5. Dobro i zlo.....	13
4. 6. Čarobni predmeti i riječi.....	13
4. 7. Značenje brojeva u bajkama.....	13
4. 8. Nasilje.....	14
5. Inačice bajki.....	166
6. Mit.....	17
6. 1. Mit i mitologija.....	19
6. 2. Mit i ritual.....	20
6. 3. Zastupljenost mitova u Bibliji.....	21
6. 4. Uloga i kritika mitova kroz povijest.....	211
6. 5. Mitske predaje i mitske priče.....	222
6. 6. Mit u Hrvata.....	233
7. Odnos bajke i mita.....	26
7. 1. Prostor i vrijeme u bajci i mitu.....	29
7. 2. Važnost funkcija u bajci i mitu.....	30
8. Zaključak.....	33
9. Literatura.....	35

1. Uvod

U uvodnom dijelu rada bit će izneseni osnovni podatci o bajci, elementima bajke te o fenomenu mita, mitologije, mitske priče i svega onoga što je vezano uz mitološko. Nadalje, bit će iznesene osnovne činjenice o bajci kao književnoj vrsti, uz naglasak na različitim definicijama i objašnjenjima različitih autora. Ukratko će biti obrazložena svaka od definicija, a nakon toga slijede podatci vezani uz razdoblje povijesti i autora koji su djelovali u tom razdoblju.

Bajka je vrlo značajna vrsta u književnosti i poznata je od davnina, a u sebi sadržava nešto nadnaravno, čudesno, nešto što oduševljava i privlači bez obzira koliko stari ili mladi bili. Za razliku od bajke, riječ *mit* koristi se za pripovijedanje što se bavi čudesnim djelima koja čine bogovi i heroji, osobito za priče koje se kazuju u javnim prilikama. Upravo središnji dio ovog rada govori o bitnim karakteristikama bajke što ju ističu i čine baštinom među ostalim proznim vrstama. Preostala poglavlja ulaze u samu srž teme, a to je odnos između bajke i mita. Glavna literatura za izradu diplomskog rada bila je studija profesora Milivoja Solara *Edipova braća i sinovi* te različiti naslovi vezani iz bajku profesorice Ane Pintarić. Budući da su oba pojma izuzetno široko obuhvaćena u literaturi, rad se bazira na pojmovima koji su važni za njihovo proučavanje, počevši od povijesti, vremena, prostora, likova.

2. Bajka

Bajka dolazi od arhaičnoga glagola *bajati* što znači vraćati, čarati, ali izvorno i pripovijedati. Postoje brojne definicije koje objašnjavaju bajku. U književnoj se teoriji smatra da bajka imenuje književna djela u kojima se susreću nadnaravni i zbiljski svijet, a može se promatrati i u razgovornom stilu, no tada ima omalovažavajuće značenje jer je mnogi upotrebljavaju umjesto riječi *prazna priča* ili *budalaština*. Prema ovomu, riječ *bajka* često se zamjenjuje s *gatk*a, a *gatk*a ima vezu s gatanjem, odbacivanjem nečega na nekoga, najčešće bolesti, a tako se negativni prizvuk prenosi i na bajku. Kao što je zapisao i Puškin: *Bajka laž i jest i nije – / Pouka se u njoj krije*. (Puškin, 1998: 85)

U *Rječniku književnoga nazivlja* Milivoja Solara stoji da je bajka *književna vrsta u kojoj se čudesno i nadnaravno prepleće sa zbiljskim na takav način da između prirodnog i natprirodnog, stvarnog i izmišljenog, mogućeg i nemogućeg nema razdvajanja ni suprotnosti*. (Solar, 2006: 33) Vladimir Anić u *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* opisuje bajku kao *kratku poetsku priču fantastična sadržaja, priču o nevjerojatnim doživljajima realnih bića i susretima s nerealnim bićima* (Anić, 2006: 51), ali bajku definira i kao svakojako pretjeranu priču o nečemu, izmišljotinu. Dubravka Težak i Stjepan Težak u *Interpretaciji bajke* iznose da je bajka *svaka priča, narodna ili umjetnička, u kojoj je slika svijeta izgrađena na iracionalnim, nadnaravnim elementima, priča u kojoj je, baš kao u crtanom filmu, sve moguće*. (Težak, 1997: 7) To znači da ova književna vrsta obuhvaća i jednostavne čudesne priče primitivnog čovjeka, u kojima glavni junak iznenada ostavi svakidašnju okolinu i krene u kraljevstvo čuda, gdje sretno prebrodi najveće teškoće i vraća se kao pobjednik u svakidašnji svijet. (Težak, 1997: 7) Ana Pintarić ističe da je bajka jednostavna prozna vrsta prepoznatljiva po čudesnim pretvaranjima, jedinstvenom zbiljskom i nadnaravnom svijetu, ponavljanju radnje, prepoznatljivim likovima, sukobu dobra i zla, nagradi i kazni, postavljanju uvjeta i kušnji, odgađanju nagrade te čarobnim predmetima i čudesnim pretvaranjima. (Pintarić, 2008: 7) U određenju bajke pojam čudesno, čarobno ili nadnaravno govori o njezinoj posebnosti i ljepoti među pričama, te je mnogi nazivaju „kraljicom priče“. Marie-Louise von Franz u *Interpretaciji bajki* kaže da su bajke *najjednostavniji i najčešći izrazi psihičkih procesa kolektivnog nesvjesnog. (...) Bajke predstavljaju arhetipove u njihovu ogoljenom, sažetom i najjednostavnijem obliku. U tako čistoj formi arhetipske slike omogućuju nam najbolji uvid u razumijevanje procesa kolektivne psihe*. (Franz, 2007: 11) Iako su različite po tematici, motivima, tendenciji i osnovnom obilježju, bajke imaju

zajedničke crte, ističe Ivo Zalar. U njima se javljaju brojni nadprirodni likovi dobra i zla, likovi ljudi i životinja. Susreću se i metamorfoze ili preobrazbe: zmijske se pretvaraju u djevojke i obrnuto, žabe u kraljeviće, čarobnjaci u miševske i lavove, rijeke u žabe ili dukate itd; nema drugih opisa ni oznaka mjesta i vremena, likovi su jednodimenzionalni, stil je pričanja jednostavan. (Pintarić, 2008: 10) Milan Crnković istaknuo je čudesnost kao bitnu odrednicu bajke. Ustvrdio je da se prijelazu iz jednoga u drugi svijet, iz stvarnoga u nadnaravni, nitko ne čudi. To znači da čudesno u bajci živi kao da je stvarno i daje joj osnovno obilježje. Crnković smatra da je priča nadređen pojam ostalim jednostavnim proznim oblicima: bajci, legendi, fantastičnoj priči, mitu.

Nadalje, Vladimir Biti iznosi da je bajka *pripovjedna vrsta u kojoj se, stjecajem okolnosti, u živoj raspravi iskušavale gotovo sve važnije konstitutivne opreke suvremene književne teorije: umjetnička/narodna književnost, usmena/pisana književnost, jednostavni/složeni oblici, dovršeni/nedovršeni oblici, forma/struktura, arhetip/fenotip, dramatis persona/aktant, motiv/sklop, povijest/teorija, gramatika/pragmatika itd.* (Biti, 2000: 29)

Promatrajući brojne definicije, uočava se kako ključne riječi koje se spominju gotovo u svim definicijama jesu: zbiljsko, čudesno, nadnaravno, slika svijeta, ponavljanje, igra. Ako se promotri ustroj književne zbilje od vremena Charlesa Perraulta do danas, uočavamo da se bajka raslojava na klasičnu i modernu.

Bajka postoji u dvama oblicima: kao usmena, tzv. narodna bajka, i kao umjetnička bajka koja nastaje na temelju usvajanja, ali i preoblikovanja bitnih osobina usmene bajke.

2.1. Narodna i umjetnička bajka

Za narodnu bajku Milan Crnković kaže da ima *strogo određenu i lako prepoznatljivu strukturu; da stvarno i čudesno postoje u njoj paralelno ne onemogućujući se međusobno; da je bitno nizanje događaja i epizoda bez opisa; da lica nisu detaljno opisana ni u fizičkom, a kamoli u psihičkom pogledu; da nema ni traga statičkim opisima prirode, a tzv. dinamički opisi u funkciji suradnje; da je čudesno mitološkog podrijetla; da je moral specifičan (pobijediti, snaći se na bilo koji način, imati sreću) i da se sve događa u neodređenom prostoru ili vremenu.* (Crnković, 2002: 22, 23) Pojedine navedene karakteristike narodne bajke u razvoju umjetničke priče postupno će se mijenjati i uvodit će se opisi ambijenta, prirode, likova i duševnog stanja; likovi će se izgrađivati kao karakteri i zastupnici dobra i zla. Naime, dok god umjetnička priča sadrži makar i u manjem obimu i donekle preoblikovane bitnije

elemente narodne bajke ona pripada podvrsti umjetnička bajka. Umjetničke bajke su sve one *umjetničke priče kojima stvarno i nestvarno (čudesno, čarobno, poetično) koegzistiraju ne isključujući jedno drugo u samoj priči, odnosno sve priče koje nisu fantastične priče.* (Crnković, 2002: 23)

Milivoj Solar nešto jednostavnije objašnjava usmenu, odnosno narodnu i umjetničku bajku ističući da su usmene bajke uobličene strogo prema određenim konvencijama. *Počinju uvodnim formulama (npr. tako bijaše nekoć), nakon kojih radnja počinje nanošenjem neke štete ili odlaskom glavnog lika od kuće, nastavlja se događajima u kojima glavni lik savladava brojne prepreke uz pomoć različitih pomagača, a završava ispravljanjem štete ili povratkom kući, u svakom slučaju sretno, pobjedom dobra nad zlim. Likovi su svedeni na tipove kao car, maćeha, zmaj, patuljci i vile, zbivanja su fantastična, ali čudesno ne izaziva zbunjenost niti zaprepaštenje likova (životinje govore, fantastična bića imaju ljudske osobine), a siže uvijek slijedi fabulu. Glavni lik je na početku uvijek podcijenjen, a na kraju biva „pobjednik“.* (Solar, 2006: 33, 34) Za umjetničku bajku kaže da ona *slijedi temeljno prepletanje čudsnog i prirodnog, neke uobičajene likove i situacije te poseban ugođaj i jak dojam simbolike prisutan u usmenim bajkama, ali je u kompoziciji mnogo slobodnija, likove oblikuje ne samo kao tipove nego im redovito daje i psihološku karakterizaciju, posvećuje pozornost i socijalnoj pozadini zbivanja, a svršetak nije uvijek sretan.* (Solar, 2006: 33, 34)

Ako se, pak, stvarni svijet od nadnaravnoga odvoji, npr. snom, propadanjem u neki otvor, otvaranjem nevidljivih vrata, može se govoriti o novom žanru – fantastičnim pričama. (Pintarić, 2008: 12) Glavni su likovi djeca koja se vole igrati i maštati. Osim toga, mogu se pojaviti nestvarni likovi, ali u ulozi smanjenih čarobnjačkih sposobnosti. Fantastične priče tematiziraju suvremenost. Model fantastične priče postavio je Lewis Carroll. Ujedno, smatra se i utemeljiteljem fantastične priče djelima *Alica u Zemlji Čudesa* (1865.) i *Alica s onu stranu ogledala* (1872.) (Pintarić, 2008: 12)

2.2. Moderna bajka

Ana Pintarić kod bajki izdvaja klasične, moderne i fantastične bajke. Prijelaz narodne u umjetničku bajku pripada Charlesu Perraultu i Braći Grimm, a prijelaz u fantastičnu priču Andersenu, a sve kasnije nastale bajke crpe motive ili iz klasične ili andersenske poetike. (Pintarić, 1999: 24)

Dok su opisi u klasičnoj bajci vrlo sažeti, moderna bajka *obogaćuje pripovjedačku tehniku. Opisi su likova, mjesta i vremena sadržajni i bogatiji, sve su češći funkcionalni pejzažni opisi i stilske figure, a postupci su likova motiviraniji.* (Pintarić, 2008: 10) Osim kraljevića, kraljevnji, vila, pastira, čarobnjaka ili drvosječa, *ulogu lika u modernim bajkama može imati sve i svašta, od odbačenoga komadića razbijene boce do igračaka, figurica i likova izrezanih od papira.* (Pintarić, 2008: 10) Za moderne bajke specifično je i izostavljanje nagrade ili kazne. Konačna i zaslužena nagrada zna zaobići one koji su je zaslužili ili stići prekasno, kada recimo lik umre nakon moralne pravde. Andersenovu razgradnju klasične bajke u punini nastavlja Oscar Wilde koji je bajku postavio na visoku estetsku i jezično-stilsku razinu što je najbolje vidljivo *u pripovjedačkom postupku, izboru tema i motiva, oživljavanjima i antropomorfizacijama, ustroju likova, specifičnom prepletanju čudesnoga i stvarnoga, utemeljenju na novozavjetnu istinu, pa se može smatrati da je on zapravo usustavio modernu bajku.* (Pintarić, 2008: 10)

U antologiji *Bajke* koju je uredila Dubravka Težak također stoji da je najveći pomak u razvoju bajke učinio upravo Hans Christian Andersen. Ponekad uzimajući motive iz narodnih bajki, ostao je svojim iskazom vrlo blizak strukturi narodne bajke, ali ponekad je narodnim motivima dao sasvim novu, drukčiju obradu.

Klasičnu i modernu bajku te fantastičnu priču određuju brojne karakteristike i obilježja koja su vidljiva u sljedećoj tablici (Tablica 1):

Klasična bajka	Moderna bajka	Fantastične priče
- jedinstvo stvarnoga i zamišljenoga svijeta - stereotipna kompozicija - sukob dobra i zla i pobjeda dobra s ponekim izuzecima - odgođena nagrada - uvjet i kušnja - ponavljanje radnje ili dijaloga - pouka	- upotrebljava klasične motive na nov način - izostavlja se zaslužena nagrada ili kazna - dolazi do neočekivanog obrata - kao likovi pojavljuju se antropomorfizirani predmeti iz stvarnoga, biljnoga i životinjskoga svijeta - fabula je bogatija - pouka se izostavlja	- tematiziraju igru, djetinjstvo i odrastanje - prevladavaju suvremeni motivi - napušta se stereotipna kompozicija - glavni su likovi djeca koja se vole igrati i maštati - uočava se prijelaz iz stvarnoga u nestvarni svijet

Iz tablice mogu se iščitati karakteristike moderne i klasične bajke te fantastične priče. Tako se zaključuje da klasičnu bajku obilježava: jedinstvo stvarnoga i zamišljenoga svijeta,

stereotipna kompozicija, sukob dobra i zla te pobjeda dobra s ponekim izuzetcima, određena nagrada, uvjet i kušnja, ponavljanje radnje ili dijaloga te se na kraju može izvući pouka.

Za razliku od klasične bajke, moderna bajka izostavlja pouku, u njoj je fabula bogatija, kao likovi pojavljuju se antropomorfizirani predmeti iz stvarnoga, biljnoga i životinjskoga svijeta, dolazi do neočekivanog obrata, izostavlja se zaslužena nagrada ili kazna te one upotrebljavaju klasične motive na nov način.

Promatrajući fantastičnu priču mogu se izdvojiti sljedeće karakteristike: tematiziranje igre, djetinjstva i odrastanja, napušta se stereotipna kompozicija, prevladavaju suvremeni motivi i uočava se prijelaz koji se događa na razini stvarnoga u nestvarni svijet.

3. Književnopovijesni i književnoteorijski pregled bajke

U ovome dijelu rada bit će iznesene najbitnije činjenice koje su važne za povijesnoteorijski razvoj svjetske i hrvatske bajke.

3.1. Svjetske bajke

Promatrajući povijest umjetničke ili autorske bajke, uočava se različit odnos književnoumjetničke stvarnosti i to od negiranja do prihvatanja, navodi Pintarić. (Pintarić, 2008: 13) Bajke imaju dugu povijest i kroz povijest su se mijenjale. To i jest karakteristično za usmene predaje i priče da se s vremenom nešto nadoda, preoblikuje i slično. Narodna bajka traži svoje korijene u neodređenom vremenu, umjetnička bajka zna kada je i gdje nastala i kako se književnoumjetnička stvarnost prema njoj odnosila. Povijest svjetske bajke bogata je i može se pratiti od 17. stoljeća.

Charles Perrault 1696. godine objavljuje bajku *Usnula ljepotica* i 1697. *Bajke moje majke guske ili priče i bajke iz straih vremena s poukama*, čime se začinje umjetnička ili autorska bajka.

Perrault je u klasicizmu utemeljio umjetničku bajku na narodnoj osnovi, a u romantizmu su ga slijedili Jeanne Marie Leprince de Beaumont, braća Grimm, Puškin, Nemcova i Afanasjev. Među najznačajnije pisce modernih bajki između dvaju ratova ubrajaju se Karel Čapek i brat mu Josef. Oni izdaju bajke 1932. godine s naslovom *Devet bajki Karela Čapeka i još jedna Josefa Čapeka kao nagrada marljivu čitatelju*.

3.2. Hrvatske bajke

Početak se hrvatske dječje književnosti smatra 1850. godina. Budući da su prvi dječji pisci bili skloniji pisanju čudorednih pripovijedaka, negoli bajki, ta književna vrsta u svom razvoju od narodne bajke do umjetničke bajke kod nas prilično zaostaje za svijetom. (Težak Dubravka, 2001: 17)

Promatrajući svjetsku bajku i njezinu bogatu književnu dijakroniju, u razdoblju od 1863. do 1951. godine razvidna su tri začetka hrvatske bajke bez kontinuiteta.

August Šenoa 1863. godine prvi se javlja s povjesticom *Postolar i vrag*, nakon njega 1916. godine *Pričama iz davnine* tradiciju nastavlja Ivana Brlić-Mažuranić, a 1951. javlja se Sunčana Škrinjarić s djelom *Plesna haljina žutog maslačka*. Ta su tri početka ostala bez svojih izdanaka. Pojavom nove generacije, točnije, tek na kraju 20. stoljeća, hrvatska se bajka predstavlja u najljepšem izdanju. (Pintarić, 2008: 14,15)

Drugu polovinu 19. i početak 20. stoljeća Ivo Zalar naziva pripremnim razdobljem hrvatske bajke. Hrvatska se bajka na početku 20. stoljeća najljepše ostvarila u djelima Vladimira Nazora, Ivane Brlić-Mažuranić, Jagode Truhelke i Josipa Cvrtila. To su bili temelji koji su otvarali mnoge bajkovite staze.

U hrvatskoj je književnosti poslije 1945. godine nastupilo nepovoljno razdoblje kako za područje bajke, tako i za cijelu nacionalnu književnost. Od književnika se zahtijevalo da prvenstveno budu društveni djelatnici. Pobuna je bila razvidna u brojnim istupima Petra Šegedina, Miroslava Krleže i Vlatka Pavletića.¹ (Hranjec, 2006: 90, 91)

U razdoblju hrvatske moderne bajke i fantastične priče povijesno mjesto pripada *Konjiću sa zlatnim sedlom* (1967.) Nade Iveljić, *Kaktus bajkama* (1970.) Sunčane Škrinjarić, *Malom plamenu* (1971.) Dubravke Ugrešić i *Kućici sa crvenim šeširom* (1974.) Višnje Stahuljak. (Pintarić, 2008: 16)

Kraj 20. stoljeća obilježen je visokim razvojem tehnologije, brzinom i globalizacijom, no bez obzira na to, u dječjoj se književnosti, ne samo u bajkama nego i u pričama i romanima, ponovno susreću kraljevine, kraljevići, siromašni ljudi, začarani dvorci i kolibice, patuljci, divovi, tajanstveni svjetovi. Pojavljuje se i nova generacija bajkopisaca poput: Zvezdane Odošić, Ante Gardaša, Snježane Grković-Hanović, Anice Gjerek, Maje Gjerek Lovreković, Jadranke Klepac i brojnih drugih spisateljica. Osim toga, pojavljuju se i prve priče i bajke s kršćanskim motivima koje ispisuju brojni autori poput: Sonje Tomić, Božidara Prosenjaka, Stjepana Lice, Anice Gjerek i Maje Gjerek Lovreković (Pintarić, 2008: 16, 17)

¹ O tom razdoblju Stjepan Hranjec piše: *Nakon 1945. dolazi poslijeratno komunističko razdoblje („preokret“, što bi rekao pučki lukavac!). Ono je s jedne strane nametnulo stav da upravo otad počinje prava književnost i druga, da ta književnost mora biti jasno, otvoreno i transparentno služiti ciljevima nove vlasti i snažiti tečevine oslobodilačke borbe. (. . .)*

4. Stilske osobine bajki

Solar u definiranju bajke ukratko donosi i stilske osobine, a među njima su svakako odsustvo psihološke karakterizacije, ustaljeni tipovi ponašanja, polaritet između dobra i zla, nesputana moć mašte nad stvarnošću. (Solar, 1984: 169) Sve navedene karakteristike navode nas na zaključak da je bajka određena književna vrsta s utvrđenim konvencijama izražavanja.

4.1. Likovi

Likovi su u bajkama jednodimenzionalni, shematizirani, predvidivi i u potpunosti lišeni psihološke karakterizacije, čak im manjka i vanjska karakterizacija. Sve kraljevine u bajkama dijele gotovo identičnu karakterizaciju: Snjeguljica, Pepeljuga ili Matovilka razlikuju se samo po imenu. U klasičnim je bajkama stvarni i nestvarni svijet jedinstven, što znači da prijelaz iz jednoga svijeta u drugi nije istaknut. Čitajući i proučavajući bajke, to potvrđuju brojne scene u kojima se bez čuđenja susreću vile, patuljci, vještice, zmajevi i mnogi drugi likovi iz zbiljskoga svijeta. Podjelu na zbiljske i nadnaravne možemo promatrati prema svijetu iz kojega likovi dolaze. U zbiljske pripadaju kraljevi, kraljice, krojači, drvosječe i brojni drugi, a skupinu nadnaravnih likova čine vještice, vile, divovi, zmajevi, patuljci. Osim toga, ulogu likova mogu preuzeti i prirodne pojave (vjetar, povjetarac), svemirska tijela (Mjesec, Sunce), apstraktne imenice (duša, smrt), biljke i životinje (patka, grlica, zec, golub), različito drveće (hrast), a svi oni mogu biti dobri i zli. (Pintarić, 2008: 24)

Među najznamenitije nadnaravne likove ubrajaju se vile i vilenjaci, vještice i vješci, patuljci i čovječuljci, divovi i zmajevi. Zastupljeni su u bajkama od Perraulta do Čapeka, ali s različitim mogućnostima. (Pintarić, 2008: 25) Podrobnija analiza o nadnaravnim likovima nastaviti će se u narednim poglavljima.

Osim klasičnih bajki, jedinstvo stvarnoga i nestvarnoga svijeta vidljivo je i u modernim bajkama, ali granica može biti i određena. Nadalje, u modernim se bajkama uočavaju još neke razlike u odnosu na klasične, a zastupljene su na način da su mjesto i vrijeme češće određeni, likovi su više individualizirani, često se opisuje psihološki i socijalni lik, likovi nisu zadani i statični, nego su u razvoju, a mogu doživjeti i obraćenje, fabula i opisi su bogatiji. (Pintarić, 2008: 18) Kraljevići se ne razlikuju mnogo, njihova je funkcija jednostavno da budu kraljevići.

Likovi su u bajkama najčešće odrasli. Prema socijalnom stanju oni su bogati (kraljevi i kraljice, trgovci, kraljevine) i siromašni (drvosječa, mlinar, ribari, skitnica). Nakon sukoba u domu lik često odlazi na put u nepoznato, prolazi mnoge kušnje i čini dobra djela te se obraćen vraća domu, ističe Pintarić. (Pintarić, 2008: 32) Bruno Betelhajm u knjizi *Značenje bajki* navodi taj put koji mladić prolazi i smatra ga neophodnim putem odrastanja i sazrijevanja do samostalnosti. (Betelhajm, 1989: 155)

Gotovo sve su bajke koncipirane tako da junaci moraju proći određene prepreke ili kušnje kako bi priča dobila sretan završetak. Vladimir Prop u djelu *Morfologija bajke* predlaže te razrađuje analizu bajke kakva je postala uzorom za dalje razrade i analize svih pripovjednih struktura. Kao što osobine i funkcije bogova prelaze s jednih na druge i nazad se prenose čak na kršćanske svece, i funkcije jednih i drugih likova iz bajki prelaze na druge likove u bajci. (Prop, 1982: 28) Nadalje, stalne značenjske dijelove koji se bitno ne mijenjaju bez obzira na različite pojedine nazive, a označuju neku djelatnost, Prop je nazvao funkcijama. One se nižu jedna za drugom i uzajamno povezuju u sekvencije. Milivoj Solar u *Teoriji književnosti* ističe da Propp pojašnjava *kako izostanak nekih funkcija i varijacija u onim dijelovima priče koji nisu funkcije neće omesti u prepoznavanju jednoga određenoga tipa pripovijedanja koji je svojstven isključivo bajci*. (Solar, 2005: 290)

Kao što osobine i funkcije bogova prelaze s jednih na druge i nazad se prenose čak na kršćanske svece, i funkcije jednih i drugih likova iz bajki prelaze na druge likove u bajci, pojašnjava Prop. (Prop, 1982: 28) Nadalje, unaprijed se može reći da funkcija ima neobično malo, a likova neobično mnogo. Time se objašnjava dvostrukost bajke: njena začuđujuća raznolikost, njezino šarenilo i bogatstvo boja, s jedne strane, i njezina manje začuđujuća jednoobraznost, njezina ponovljivost.

4.1.1. Nadnaravni likovi

Najznamenitiji nadnaravni likovi u bajkama jesu vile i vilenjaci, vještice i vješci, patuljci i čovječuljci, divovi i zmajevi. Nalaze se u klasičnim i modernim bajkama, no s različitim mogućnostima. Najveću su moć imali u klasičnim bajkama, u modernim bajkama njihova moć slabi ili su nadnaravni likovi primorani mijenjati okolinu ili zanimanje. U klasičnim bajkama nadnaravni se likovi sa stvarnima susreću bez začudnosti. U modernim bajkama ta granica može već biti određena, pojavljuje se sumnja u postajanje nadnaravnih

likova dok su u fantastičnim pričama nadnaravni likovi izdvojeni od stvarnih, sumnja se u njihovo postojanje. (Pintarić, 2008: 16 – 26)

U bajkama vile mogu biti dobre i zle. Prema narodnom vjerovanju obično se opisuju kao neobična i tajanstvena ženska bića koja provode svoj život daleko od ljudi, a ipak se s ljudima susreću, razgovaraju s njima, vole ih i pomažu im, a ponekad se i naljute na njih. U narodu se vjerovalo da su vile ženska djeca Adama i Eve koju su oni od Boga sakrili, pa iako ih nije blagoslovio, ipak se na njih smilovao i umjesto svojeg blagoslova podario ih je snagom, ljepotom, brzinom i gospodstvom u oblacima, vodama, planinama, pustinjama, jezerima, jamama i pećinama. Zato su ta mjesta njihova obitavališta. Ljudi ih mogu vidjeti u raznim prilikama: najčešće u ranu zoru ili sumrak, ili ako nekog pastira prevari san usred bijela dana te se iznenada probudi, može pored sebe ugledati vilu koja se za to vrijeme brinula o stadu. Izgled im je gotovo božanstven. To su mlade žene izvanredne ljepote, visoke i vitke, obično zlatne, bujne raspuštene kose ili spletenе u raskošne pletenice koju, umivajući se ranom zorom na izvoru ili bunaru, češljaju zlatnim češljevima. Prepoznatljive su po kopreni. Obučene su u bijele i prozirne haljine. Kite se zimzelenim vijencem na glavi (dinarski kraj), a ponekad imaju zlatnu krunu i zvijezdu na čelu (primorski kraj). Opasuju se zlatnim pojasom. Vjerovalo se da se u okrilju (rubac, pojas ili nešto drugo od odjeće) zapravo nalazi njihova nadnaravna snaga, te ako im tko otme okrilje, one gube svoju moć i postaju obični smrtnici. No, uza svu neobičnu vilinsku ljepotu, spominju se dvije ružne pojedinosti. Jedna vrlo rijetko, a to je da im kosa zaudara, a druga da umjesto ljudskih stopala imaju kopita od mazge, magarca, konjska kopita, kozje ili goveđe / volovske noge. Taj svoj „nedostatak“ vile navodno pomno skrivaju. U načelu su prema ljudima dobre, blage i milosrdne, pomažu im, no s druge strane pokazuju i lošiju ćud, primjerice osvetoljubivost. Osim vila, u bajkama pronalazimo i zastupljenost vještica, patuljaka i čovječuljaka, zmajeva, biljaka i životinja. Među najpoznatiju vješticu ubraja se baba Jaga koja iako ima moć, nije nepobjediva. (Pintarić, 1999: 14, 15)

4.2. Prostor i vrijeme

Prostor i vrijeme u bajkama su jednostavno rečeno – neodređeni. Vrijeme i mjesto događaja opisani su riječima koje ne daju detaljne podatke, nego govore o neodređenosti, a slično se događa i s likovima. Vrlo rijetko neki lik dobije ime. (Kolenić, 2001: 55)

Bajka se događa u neodređeno vrijeme često prikazano kao vrijeme kada je čarobnjaštvo bilo naravna stvar, a smještaju se u vrijeme pomoću formulaičnih izraza. (Pintarić, 2008: 22)

Često u bajkama nalazimo izraze poput *bilo jednom* ili *prije mnogo vremena*, a taj je izraz ujedno jedini pokazatelj vremena. Mjesto se radnje u bajci isto tako određuje formulaičnim izrazima pa se tako koristi *u jednom kraljevstvu*, *u nekom kraljevstvu* ili slične formule koje radnju zapravo ne smještaju na neko određeno područje. Radnja se odigrava na skrivenim i udaljenim mjestima *iza sedam dola i sedam gora*, osim toga, radnja se često događa i na oblacima, pod zemljom i na morskom tlu ili pak najčešće u začaranoj šumi. Mnoge bajke počinju i nakon mnogih događaja kružno opet završavaju u domu. (Pintarić, 2008: 32)

Nadalje, Pintarić smatra da je prva bajka smišljena i ispričana za vrijeme zimskih večeri u siromašnoj kolibici, kada se obitelj okupila oko tople peći, a neka baka započela priču o ljepšem i boljem životu.

4.3. Pretvaranje i prerušavanje

Pretvaranje likova bajkama daje draž, tajanstvenost i ljepotu. Ono je moć nestvarnoga svijeta i ima ulogu zadiranja u događaje stvarnoga, podjednako u ulozi dobra ili zla. Za razliku od pretvaranja u novi oblik, likovi se u bajkama mogu prerušavati ili skrivati iza odjeće kako bi se izbacili iz nevolje ili, pak, nanijeli nekome zlo, tvrdi Pintarić. (Pintarić, 2008: 29, 30)

Osim toga, bajke promiču ljubav, poštenje, jednostavnost, umjerenost, mudrost, razboritost, poniznost, vjeru, a osuđuju oholost, mržnju, bijes, pakost, samoljublje. Svjedoče i o tome da se i najveće zlo može okrenuti na dobro, makar bilo maleno poput najmanjega pšeničnoga zrna. (Pintarić, 2008: 23)

4.4. Nagrada i kazna

Kako bismo dobili ono što smo i zaslužili, bajke svjedoče da treba biti ustrajan u dobroti te ponekad i cijeli život provesti u vjeri, a za to sve dobijemo i nagradu koja je najčešće izražena svadbom i naslijeđem bogatstva, navodi Pintarić. (Pintarić, 2008: 31) „Svakome prema njegovim zaslugama” načelo je koje vrijedi u mnogim bajkama. Dobri su likovi uvijek ti koji zaslužuju nagradu. Često ih čeka teška muka, ali oni zbog toga i dobiju

nagradu, a samim time bajke se približavaju biblijskom gledištu. Osim što mu se teži, blago može izazvati i velike nevolje pa i smrt. Skriveno je u pećini, špilji ili pod zemljom, a da bi se do njega došlo treba uložiti mnogo napora. Pintarić navodi da se *napor može shvatiti i kao pružanje mogućnosti da se lik predomisli i prestane tragati za njim*. Ako se to dogodi, oni koji su njime zaslijepljeni često stradavaju. (Pintarić, 2008: 32)

4.5. Dobro i zlo

Polarizacija dobra i zla poznata je gotovo u svim bajkama. U mnogim bajkama dobro se uvijek odgađa i pobjeđuje tek na kraju. Često se ono nudi dobrim i lošim likovima, no samo ga dobri prepoznaju i prihvaćaju. U nekim bajkama to nije tako. Zna se dogoditi da se i bez truda, lukavstvom, dođe do dobra, a to nam je poznato u *Mačku u čizmama* C. Perraulta. Neke nas bajke pak uče o tomu da po dobro ne treba ići daleko jer je ono često vrlo blizu – u našem srcu, a takvu zastupljenost dobra pronalazimo u bajkama Josipa Cvrtila, Tihomira Horvata, Ivane Brlić Mažuranić i dr. (Pintarić, 2008: 13)

4.6. Čarobni predmeti i riječi

Čarobni predmeti i čarobne riječi često služe dobrima, a kažnjavaju loše. Među najpoznatije čarobne predmete ubrajaju se: čekić, štap, mlin, mač, zvonce te brojni drugi. Osim toga, istu namjenu imaju i čarobne riječi poput: *Sezame, otvori se!* (Pintarić, 1999: 18) Osim čarobnih riječi i predmeta, tajne su često pokretači svake radnje, a uz njih se vezuje i pojam zabrane.

4.7. Značenje brojeva u bajkama

U različitim kulturama i civilizacijama brojevi imaju različito značenje. Osim toga, oni su često prisutni i u bajkama. Učestalo se javljaju brojevi poput tri, sedam, dvanaest, četrdeset, sto. Broj tri predstavlja temeljni broj, izraz savršenosti, sveukupnosti i dovršenosti. Tako se u bajkama susreću sintagme poput *tri dana, tri sina, tri puta*. (Pintarić, 1999: 21) Nadalje, vrlo značajan broj jest i sedam. Simbolika broja sedam može se pronaći u velikim svjetskim civilizacijama i religijama. Broj sedam govori o kružnoj dovršenosti i potpunosti

vremena. U bajkama nailazimo na sedam dobrih patuljaka (*Snjeguljica*), a možemo ga povezati i s kršćanskom simbolikom. Broj sedam svojim tajnim silama održava u postojanju sve stvari. On omogućuje život i kretanje, a ima utjecaj čak i na nebeska tijela, rekao je Hipokrat.

Vrlo značajnu ulogu, osim u kršćanskoj simbolici, u bajkama ima broj dvanaest, a često je to kralj koji zna imati dvanaestoricu sinova. (Pintarić, 1999: 21)

4.8. Nasilje

Bajke su namijenjene djeci, a o tome treba li bajke s nasiljem čitati djeci postoje oprečna mišljenja, navodi Pintarić. (Pintarić, 2008: 33) Nadalje ističe da jedni smatraju da djeci ne treba čitati bajke s nasiljem, a drugi, pak, misle da nasilne scene treba upotrijebiti za odgoj protiv nasilja. U klasičnim su bajkama scene s nasiljem prisutne, ali ih u modernim bajkama i fantastičnim pričama nema. Ulaziti u raspravu o toj temi zapravo je besmisleno, zato što se nikada ne može doći do konkretnog zaključaka, ali ipak je zanimljivo pratiti nadmetanja teoretičara o tome treba li se djeci nakon svega čitati bajke. Neki od teoretičara idu toliko daleko da iznose mišljenja kako bajke treba ponovno napisati tako da budu prilagođene današnjem viđenju svijeta. Težak se u svojem djelu *Interpretacija bajki* bavi upravo utjecajem bajke na djecu. Iznosi različita mišljenja teoretičara bajki te navodi i rezultate istraživanja u školama u kojima su provedena istraživanja o već spomenutom problemu. O navedenom pitanju zaključuje da *ako odmalena učimo dijete da je bajka priča u kojoj je sve moguće i prema tome koja se ne može jednostavno poistovjetiti s ovim našim stvarnim svijetom, u kojem mnogo toga nije niti će biti moguće, ako ga upozoravamo da je bajka u ponečemu prethodila tehničkim i znanstvenim otkrićima, ako im u njoj pokažemo tragove daleke, neprosvijećene prošlosti, ako o svakom činu raspravljamo koliko je on prihvatljiv ili neprihvatljiv, ako procjenjujemo vladanje pojedinih likova s odgojnog gledišta, čitanje i obrada bajke biti će samo korisno.* (Težak 1997: 15)

Sve navedene osobine bajke navode na zaključak da su prvenstveno namijenjene djeci. One ne zahtijevaju poznavanje književne teorije, njihov je izraz jednostavan i lako razumljiv mlađim naraštajima. Zanimljiva je uloga žena u bajkama. One su prikazane kao kraljice, princeze, zle vještice koje žele pod svaku cijenu nauditi junacima. Dakle, svedeno na površinsku razinu, one mogu biti dobre ili zle. Ako imaju ulogu dobrice, one moraju biti mirne, tihe i poslušne. Nemaju razvijen stav o nečemu, već prihvaćaju ono što im se nameće.

Žene koje mnogo govore nužno su i loše. S druge strane, muškarci su moćni, snažni i ne neki način imaju kontrolu nad ženama. Zbog svega navedenog dijete može stvoriti krivu predodžbu o ulozi muškarca i žene, odnosno koji položaj ima žena s jedne strane te muškarac s druge.

5. Inačice bajki

Bajke imaju dugu povijest i kroz nju su se mijenjale, što je i karakteristično za usmene predaje i priče. Promjene su bile i namjerne, a ne samo spontane, što se može zaključiti iz Afanesjeovih istraživanja. On je prepoznao da su zapisivači bajki unosili duh svoga vremena i zato ne čudi što se pojavljuju brojne inačice, brojne bajke sa sličnim ili istim elementima, ali i nekim posebnostima.

Bajke predstavljaju baštinu cijeloga svijeta, a zbog toga postoje i brojne inačice različitih djela poput *Crvenkapice*, *Trnoružice*, *Pepeljuge*, *Snjeguljice*. Tako se, primjerice, kraj *Trnoružice* u francuskoj obradi (Perraultovoj) razlikuje od nekih drugih. (Pintarić, 1999: 19) Osim toga, neprolaznoj tajanstvenosti bajke pridonose mnogi nestvarni i čarobni motivi poput zlatne jabuke, tajanstvene zlatne ptice, zlatne guske, zlatnog konja i magarca.

Takva posebnost, čudesnost, prerašavanje i pretvaranje bajki i danas privlači mnoge čitatelje. (Pintarić, 2008: 58)

6. Mit

Često se postavlja pitanje što je to mit i kako ga prepoznati, ali odgovor je vrlo jednostavan. Krije se u našim teorijskim znanjima, tj. našem čitalačkom iskustvu. *Mit ne možemo napisati, a prepoznavamo ga jer smo upoznati kako funkcionira.* (Solar, 2008: 20)

Riječ *mit* izvedena je od grčke riječi „mytos” koja je osnovica za riječ u gotovo svim jezicima, ističe Solar. Nadalje, pojašnjava da je riječ „mythos” postala terminom neke vrste univerzalnog kulturnog rječnika, a etimologija grčke riječi „mythos” nije do kraja objašnjena. Prvi ju je objasnio Homer, a značila je riječ, govor, javno održani govor, izgovor, razgovor do činjenica, prijetnju, zapovijest, zadatak, savjet, namjeru i priču, pripovijest, a kod nas odgovara riječi „priča”. Solar iznosi kako ne postoji definicija mita, baš kao što ne postoji ni definicija čovjeka, svijeta i prirode.

Mit pripovijeda, a filozofija, odnosno znanost, obrazlaže i dokazuje. U pokušaju da se rekonstruira izvorno značenje grčkog „mythosa” javlja se i pojam glasine, a Solar za njega ističe da je *oblikom difuzana, a sadržajno neodređena, ali je itekako moćna i djelotvorna tvorevina*. Nadalje, mit se ne može odrediti samo na jednoj razini pristupa jer se jednom javlja kao oblik, a drugi put kao nešto bezoblično; jednom kao priča, a drugi put kao način mišljenja. Različite razine pristupa mitu uglavnom su vidljive u svim pokušajima definicije. (Solar, 1998: 11)

Izvor je mita priča. Mit se pojavljuje kada nastupa priča. Solar nas upozorava kako nije lako prosuditi što je pravi primjer mita, no oni su po svojoj prirodi slični kod svih naroda. Da se u nekoj priči radi o mitu, prepoznaje se po mitskim bićima, bogovima, odnosno po odnosima ljudi i bogova. Autonomiju mita čuva priča, naravno sasvim osobita priča, jer sve drugo što je u vezi s mitom lakše je razumjeti unutar nekih drugih kategorija.

Najbitnija su obilježja mita da on pripovijeda ono što se zbilo, ne može biti ukrašen pjesničkim figurama, ne može biti ironičan, ima funkciju objave te mora biti razumljiv.

Prema jednom od načela koje navodi André Jolles, mogu se razlikovati jednostavni i složeni oblici. Nadalje, on jednostavnim oblicima naziva takve književne vrste koje izvorno pripadaju usmenoj knjiženosti, odnosno, usmenom jezičnom stvaralaštvu, i to takvom jezičnom stvaralaštvu u kojem se ogleda stvaralačka moć samog jezika. Pored legende, sage, zagonetke, izreke, kazusa, memorabile, bajke i vica, Jolles je shvatio mit kao jednostavan oblik u kojem „spontano, jezik sam po sebi” – kako on kaže – stvara određene, prepoznatljive tvorevine osobite strukture. Mit, dakle, pričajući o nekom prvobitnom zbivanju, objavljuje određenu istinu koja obvezuje. (Solar, 2008: 37)

Govoreći o pojmu i terminu mita, Solar ističe da se on nikako ne može svesti na neku književnu, odnosno pretknjiževnu vrstu. Naime, mit se ne prepoznaje isključivo kao priča, već ga mi prepoznamo u likovima, iskazima, načinu mišljenja, ali je ipak uporište našeg prepoznavanja u tom da je izvor mita priča kao pojavni oblik u kojem se cjelina svega što čini mit nekako sažima i dolazi do odgovarajućeg izraza.

Proučavajući mitove, može se reći da mit uvijek kaže što nešto jest i kako jest, a mi to možemo prihvatiti ili ne prihvatiti, vjerovati ili ne vjerovati, ali ne možemo ispravljati ili dopunjavati. (Solar, 1998: 21, 28)

Kao svojevrsna poruka zahtijeva tumačenje, a kao svojevrsna kulturna pojava zahtijeva objašnjenje. Oba se postupka isprepleću i uzajamno uvjetuju, ali ih je zbog analize i teorije mitova korisno razlikovati. Pojavni oblik redovno je neka priča, tumači Solar, čije značenje kao da upućuje na nešto drugo, na nešto *dublje* ili *više* nego što je izravno rečeno. (Solar, 1998: 19)

Zbog bogatstva, raznolikosti i dugog razvoja književnosti u antici može se s pravom govoriti i o epohama antičke književnosti, a za potrebe općeg pregleda razvoja književnosti europskog kulturnog kruga mogu se uočiti i osobitosti koje karakteriziraju cijelu epohu, ističe Solar. (Solar, 2005: 148) U toj epohi, dalje pojašnjava, nastaje književnost u našem smislu riječi, jer se književna djelatnost dijeli od mita s jedne strane, a od znanosti i filozofije s druge strane, pa onda preuzima i temeljnu funkciju prema kojoj je i prepoznamo kao umjetničku književnost. U tom razdoblju nastaju književna djela koje se pružaju čitateljima kako bi uživali u istinski vrijednoj književnosti.

Antička je književnost, navodi Solar, *velikim dijelom odredila i pravac daljeg razvoja cjelokupne europske književnosti*. (Solar, 2005: 149) Ona je izrazito humanistički orijentirana; zanima ju prije svega čovjek i njegov ovozemaljski život, a i onda kada koristi mitsko iskustvo, i kada govori o bogovima, onda se ponajprije bavi ljudima i njihovim sudbinama. Njezini su bogovi i heroji naprosto uvećani ljudi, ali unatoč tomu ona je i dalje u velikoj mjeri racionalna i logična. Ujedno, to su neke od bitnih osobitosti koje ju razlikuju od književnosti drugih kulturnih krugova. (Solar, 2005: 149)

Bronislaw Malinowski smatra da mit u primitivnoj kulturi obavlja važnu funkciju, tj. za njega mit čuva i nameće moral, pojačava i ozakonjuje vjerovanja, sadrži praktične upute i garantira djelotvornost rituala, a tako postaje vrlo bitan sastojak ljudske civilizacije. *Mi od mita činimo ono što bismo htjeli da on bude, a ne razumijemo ono što on doista jest*. (Solar, 2008: 156)

Solar navodi kako su mitovi pripovijesti o bogovima. Tko o mitu govori, mora dakle govoriti i o bogovima. Iz toga slijedi da je znanost o mitologiji dio znanosti o religiji. Navedene riječi

nadopunjuje ovako: *Mit saopćava kako je, zahvaljujući djelovanju nadnaravnih bića, jedna stvarnost dostigla postojanje, bila to cjelokupna stvarnost, kozmos, ili samo fragment. Mit izriče samo ono što se stvarno dogodilo. Ličnosti su mitova nadnaravna bića. Mitovi, dakle, otkrivaju svoju stvaralačku aktivnost i razotkrivaju svetost njihovih djela.* (Solar, 2008: 203)

6.1. Mit i mitologija

Mitologija je znanost koja proučava priče fantastičnog sadržaja u kojima su junaci bogovi, polubogovi i slično. Te priče bilježe mitovi, legende, tradicije, usmena predaja i drugo. Pored toga, mitologijom se naziva i skup mitova neke religije, etničke skupine ili geografskih cjelina.

Kako bi se mogli dobiti odgovori na brojna pitanja vezana uz mit i mitologiju, prije svega se mora znati što je to mitska svijest i što potiče povijesni razvoj mita.

Na pitanje o mitskoj svijesti odgovor je pokušao dati njemački filozof Ernest Cassirer u *Filozofiji simboličkih oblika*, ističe Piskač. (Piskač, 2011: 51) Subjekta, agensa mitologije, prema Cassireru, ne treba tražiti nigdje drugdje već u ljudskoj svijesti kojoj je takva objektivizacija imanentna. Naime, ističe da mitska svijest objektivizacijom razvija opoziciju između znanstvenog i mitskog načina mišljenja: *mitska je svijest sintetička, odvojena od analitičnosti znanost*. Prema tome, mit se može promatrati kao funkcija koja vlada razumijevanjem svijeta: *mit imenovanjem stvara, dakle, proizvodi, a mitska svijest objektivizira stvarnost svijeta*. (Solar, 1998: 115-128)

U kulturu gotovo svih naroda utkani su mitovi o postanku svijeta, čovjeka, ljudskog društva, jezika ili nekih pojedinaca kao kraljeva, heroja, vođa. Proučavanje mitova kao jednostavnih oblika ima dvostruk smisao. S jedne strane mitovi čine izvor za razumijevanje cjelovita sustava mitologije, koji je u temelju svake kulture i bez kojeg nema razumijevanja ni jedne književne pojave, a s druge strane mit kao jednostavni oblik pripovijedanja, kojim se objašnjava neko važno životno pitanje, čini element koji upotrebljava određena umjetnička proza u svim svojim vidovima. (Solar, 2005: 212) S obzirom na to da se svaki mit može razumjeti isključivo u cjelini neke mitologije, proučavanje je mitologija raznih naroda bitno zato jer je poznavanje mitologije nekog naroda u neku ruku preduvjet za razumijevanje književnosti tog naroda.

Max Müller govori o naturalizmu i o tome da se religijska misao dodiruje sa stvarnošću samo zato da bi je odmah prekrila teškim zastorom koji skriva njezina prava oblića; ona je satkana od nevjerojatnih vjerovanja koje je isplela mitologija. (Durkheim, 2008: 132)

Svi su mitovi objekti vjere. Čovjek je u njih vjerovao koliko i vlastitim osjećajima i prilagođivao im svoje ponašanje. Dakle, unatoč prividima, nije moguće da nisu objektivno utemeljeni. (Durkheim, 2008: 134)

S pravom se može reći da smo kod primjera za mitove uzetih iz klasičnih autora ili iz Biblije često sumnji radi li se samo o obradi mita ili se radi o mitskoj priči. Tu se otvara problem, poznat folkloristima, ali i zapisivanju i verzijama. Kao i u drugim vrstama usmene književnosti, i kod mita se javlja čitav niz verzija koje najčešće ponavljaju manje ili više slične teme u bezbroj varijacija. (Solar, 2008: 34)

Sva temeljitija istraživanja pokazuju kako i u slučaju grčkih i biblijskih mitova sve manje imamo pravo pozivati se na estetski ili vjerski kanonizirane primjere. Usporedimo li samo otkrivene verzije o stvaranju čovjeka s kanoniziranim tekstom Biblije, vidljivo je da se tu također radi o nizovima varijanata. (Solar, 2008: 35)

6.2. Mit i ritual

Malinowski upozorava kako posve beznačajne životne činjenice u mitovima dobivaju sudbinsko značenje. Slučajnosti koje su se događale upravo su ključni elementi za stvaranje svijeta kakvog poznajemo. Ne može se nešto dijeliti na važno i nevažno pa tako ni sama tematika mitova. Kada bismo išli analizirati većinu mitova, uvidjeli bismo kako su građeni na nevažnim sitnicama. No, opet se postavlja pitanje: *Što onda čini njihovu važnost za sustav mitologije? Što je u filozofskom smislu važno u gotovo beskrajnom nizanju događaja iz povijesti pojedinih junaka, gradova i kraljeva?* Nadalje, on smatra da svaki mit ima svoju osobitu važnost, a ta je važnost ukorijenjena u segmentu života zajednice koji se ritualom obnavlja, a koji mit potvrđuje. (Solar, 2008: 135)

Ako potvrđuje neko vjerovanje koje je nužno ili barem korisno za zajednicu, a trajnost tog života osigurava ritual, mit je živ. Ritual pri tome nije samo ceremonijal, nije ni predstava koja bi služila uveseljavanju publike, niti je samo protokol po kojem se neke radnje moraju obaviti zbog formalnih razloga. Smisao rituala vidljiv je u tome da nas on neprestano podsjeća na ono što je za život presudno, ono što je stabilno u promjeni života i svijeta te ono što se uvijek ponavlja; ritual je „prizivanje“ vječnosti. Treba istaknuti kako kulture nema bez rituala.

Smisao se rituala krije u tome da spoji božansko i ljudsko, a ta se veza može uspostaviti jedino radnjom i pričom, pri čemu je radnja naravno sveta radnja, a priča je mit. Ritualu se pridaje prvenstvo nad mitom jer on neprestano ponavlja mitsku priču koja će uvijek biti prisutna u čovjekovu sjećanju. (Solar, 2008: 138) Ritual ima smisla jedino ako se ostvaruje preko mita koji ga potvrđuje, a mit nema smisla bez rituala koji ga oživljava.

6.3. Zastupljenost mitova u Bibliji

Možemo reći kako kršćani smatraju da je priča o Evinoj napasti, onakva kakva jest, mit na koji je utjecala i druga, starija mitološka građa. Malo tko će ustrajati na istinitosti bilo kojeg ulomka iz *Otkrivenja svetog Ivana*, knjige čija je simbolička vrijednost priznavana u svakom razdoblju kršćanske povijesti, i svatko će dopustiti da opis silaska u pakao mora biti mitološkog karaktera. Uklanjanje cjelokupne mitologije iz Biblije osiromašilo bi tekst, a na mnogim bi mjestima uništilo značenje povijesnih dijelova koji nisu povijest u našem smislu, već nadopuna i potpora mita čiji su dio. Ono što je važno jest to da ne postoje samo verzije koje su nama poznate iz Biblije nego i ostale crkvene knjige daju svoje mitove. Teško je ustvrditi jesu li mitovi istiniti. Za neke postoje dokazi da oni nisu samo priče, već da u njima ima i istine, a zbog toga i postoje razne verzije kršćanskih mitova. Mitovi u kršćanstvu razvili su se iz priča proroka, iz Isusovih propovijedi te iz priča onih koji su živjeli u doba Isusa Krista, a služe da bi nas približili vjeri te da bi uz pomoć njih lakše shvatili Božju viziju svijeta.

Naravno, mitologija je predmet estetike, kao i znanosti o religijama, ali ona je ipak jedan od bitnih elemenata religijskog života. Ako se iz religije odstrani mit, treba odstraniti i obred; jer obredi se najčešće obraćaju određenim osobama. Kult kojim se štuje božanstvo ovisi o osobnim crtama koje mu se pripisuju, a mit je taj koji ih učvršćuje. Vrlo često obred čak i nije ništa drugo nego mit pretočen u djelo. (Durkheim, 2008: 133)

6.4. Uloga i kritika mitova kroz povijest

Jolles ističe da je *temelj svekolike predaje mitos, tzv. Bogovjerje kakvo se u beskonačnu stupnjevanju razgranava od naroda do naroda*. (Jolles, 2000: 89) Može se reći da on na opsegu stječe ono što mu nedostaje u čvrstoći. U područjima gdje je mitos oslabio te se

hoće raspliniti, osloncem mu postaje povijest. A ako se pak *mitos i povijest zbliže i pomiješaju, ep postavlja razboj i tka svoje niti*, pojašnjava Jolles. (Jolles, 2000: 89)

Postoje različiti pristupi mitu, no treba istaknuti da mit nije definitivno određena kategorija s istima osobinama u svim kulturama. Mit ima mnogo vidova i ispunjava mnogo funkcija. *On je model za sve aspekte društvenog života, za individualno stvaranje, vlastito traganje i umjetničku inspiraciju, model za snove, priče, umjetnost*. Smatra se da nema dimenzije individualnog ili kolektivnog života koja nije regulirana ili inspirirana mitom. (Prodan, 2007: 149)

Mit, kao i druge jednostavne oblike, odnosno prepoznatljive tvorevine osobite strukture, smatra Jolles, stvara *spontano jezik sam po sebi*. Tamo gdje spoznaja gubi svoju snagu da zaniječe mit, odnosno tamo *gdje postaje svjesna svojih granica, lako prihvaća analogona rješenja te se pokušava ostvariti u posredovanu mitosu*. (Jolles 2000:104, 105)

Ako se pristupi filozofiji srednjovjekovlja, *ancilli theologiae*, uviđamo da se i tamo oblik mita suprotstavlja volji za spoznajom, ali da i tamo ne dokraja domišljena misao bježi u posredovani *mitos*. (Jolles, 2000: 106)

Priroda je, ističe Jolles, ona koja u jednostavnu obliku mita i njegovim ostvarenjima, mitosima, iz svoje stvorenosti postaje stvorenjem. (Jolles, 2000: 109) *Svi jednostavni oblici mogu se shvatiti kao jezične tvorevine koje zahvaćaju, oblikuju i izražavaju određenu životnu pojavu*. (Solar, 2005: 211) Prepoznatljivi su kao zasebne smislene cjeline bilo u svakodnevnom govoru, bilo u književnim djelima ili se pak javljaju kao poseban način razvijanja zbog svoje čvrste jezične organizacije i karakterističnih odnosa prema stvarnosti. Pojedini jednostavni oblici određuju se najčešće temom, a zatim i ostalim strukturnim osobinama, te određenim karakterističnim stavom prema životu koji u njima dolazi do izražaja, pojašnjava Solar. (Solar, 2005: 211)

6.5. Mitske predaje i mitske priče

Mitske predaje pripovijedaju o vilama i povijesnim osobama kojima je narod pripisao nadnaravnu moć. Pomagale su junacima i samo noću dolazile u selo. Priča se da su zavodile mladiće javljajući im se u snu. Jedni pripovijedaju da su ih vile izliječile, drugi da su siromašnim djevojkama pomagale brže istkati ruho za udaju, treći da su pomagale nejakim pastirima, četvrti da su mlade prenijele preko jezera u planinu, a stare pred crkvu itd. Činile su

zlo jedino ako bi im se tko zamjerio izdavši tajnu da im je jedna noga magareća, konjska ili kozja.

U narodnoj percepciji vile su bajkovite ljepotice, gotovo uvijek u dugim bijelim, rjeđe plavim haljinama, dugih zlatnožutih počesljanih kosa, s modrim ili zelenim očima i imale su nadnaravnu moć. Narod pripovijeda i o vilenjacima i vilinčetu. Od povijesnih osoba kojima narod pripisuje mitsku moć najčešće su to Marko Kraljević, Janko Sibirjanin, Stojan Janković, Mijat Tomić i Andrijica Šimić. Mitske predaje često imaju razrađenu fabulu.

Svojstva mitske priče opisujemo upozoravajući na strukturne osobine koje se svode na pojavni oblik mitske svijesti, kao što su pripovijedanje, nizanje događaja i početak, odnosno kraj, a s druge su strane one osobine koje proizlaze iz određene recepcije, kao što su apodiktčnost, ton objave i slično. Mi tvrdimo da mit funkcionira kao objava istine, pa je upravo to razlog njegove apodiktčnosti, zatvorenosti i obuhvatnosti. Pripovijedanje u mitu ima samo na prvi pogled istu strukturu kao i pripovijedanje u noveli, ali ono zapravo nije isto, i ne može biti isto, jer obavlja sasvim druge funkcije, ima drugu svrhu i igra drugačiju ulogu u cjelokupnoj kulturi. (Solar, 2008: 43)

Mitska se svijest, pa prema tome i mit, može shvatiti i razumjeti jedino i opreci prema nečemu što nije mit, a da ta opreka nužno ima ne samo karakter razlike nego i suprotstavljanja. (Solar, 2008: 58)

Mitska priča ne proizvodi događaje onako kako događaje proizvodi priča u romanu, odnosno svaka priča u književnosti. I sami događaji u "književnoj priči" imaju osobit karakter.

Kod mitske priče ako priča kaže ono što je moralo biti; ako kaže ono što nije moglo biti drugačije, onda se ona ne može ni okrenuti u vlastitu suprotnost. Za takvu priču postoji samo jedna jedina apsolutna perspektiva i jedna jedina apsolutna istina. (Solar, 2008: 225)

6.6. Mit u Hrvata

Kao i kod brojnih naroda, tako je i u Hrvata mitološki sloj značajna sastavnica hrvatske kulturne baštine. Hrvatsko mitološko tlo ima bogatu informaciju u čijem se spletu teško prepoznaju izvorni elementi. Nadalje, može se navesti nekoliko razina mitološke kulture na temelju postojećih saznanja:

- prva je kultura predantičkoga razdoblja
- druga je vezana uz antičku – starogrčku, odnosno starorimsku mitološku kulturu
- treća se nadovezuje na slavensku mitologiju.

Da je mit u svijesti hrvatske kulturne javnosti bio izrazito prisutan, svjedoči nam starija hrvatska knjiženost. Za rekonstruiranje hrvatske mitološke kulture posebice su značajna razdoblja renesanse, baroka i prosvjetiteljstva. (Prodan, 2007: 150)

Na predajama, mitovima i legendama značajno se temeljilo i srednjovjekovno pa i novovjekovno kršćansko propovjedništvo diljem Europe. Među Hrvatima je značajno mjesto imao bosanski franjevac Matija Divković.² Uključivanje mitova u katoličko pripovijedanje u Španjolskoj, Francuskoj, Italiji, Njemačkoj i drugdje, ističe Vlado Pandžić, donijelo je značajne uspjehe mnogim propovjednicima, a nekima su zbog toga sudili inkvizitori pripisujući im krivovjerje. (Pandžić, 2007: 62) Nadalje, važna kategorija koja je uključena u rekonstruiranje, a ponekad i stvaranje mita jesu pisci.

U razvoju hrvatske književnosti od srednjeg vijeka do modernog doba mita ima dosta. Janja Prodan ističe Vladimira Nazora kao jednog od autora čije je stvaralaštvo poput traganja za mitskim elementima. Nazora treba u prvom redu držati *pjesnikom moderne*, što potvrđuje ne samo njegovo stilsko pripadanje, nego i njegov interes za mit. Za Nazora je mit jedna od temeljnih manifestacija kojoj se okreće kako bi u njoj našao svoje umjetničke poticaje, ali koja ga povezuje i s estetikom moderne.

Umjetnost se kraja 19. stoljeća u velikoj mjeri približava mitskome iz razloga što uloga umjetnika nije više preslikavanje zbilje, već stvaranje duhovnosti. U tom stvaranju, ističe Prodan, mit će kao poticaj i arhetip imati veliku ulogu. Težeći proniknuti u najtanje prostore ljudske duše, ali i duše naroda, moderna će se okrenuti mitu kao izvoru tajnovite spoznaje. Mit je *najstarije i najdublje taložište mudrosti i vjere, iskustva i težnji jednoga naroda*. (Prodan, 2007: 151)

U 19. i 20. stoljeću nisu se ni Europa ni ostali svijet odrekli mitova u odgoju svoje mladeži. Na njima su se temeljili različiti politički i ideološki pokreti. Hrvatima je, ističe Pandžić, dugo bila namijenjena teška sudbina da budu žrtve utjecaja mitova agresivnih susjeda koji su stoljećima jurišali na hrvatske prostore uporno se opravdavajući svojim mitovima. (Pandžić, 2007: 62)

Razdoblje od 1976. do 1990. godine možemo shvatiti kao period *odgoja i obrazovanja djece naših građana na privremenom radu u inozemstvu*, a u zajedničkim su nastavnim programima i udžbenicima bile zastupljene srpske predaje, legende i mitovi. Njihovi su mitovi sugerirali poruku o stoljetnim srpskim patnjama, vječnoj ugroženosti i posebnome junaštvu koje pobjeđuje svoga protivnika. Promidžba Hrvatske nije bila dopuštena niti su se smjeli

² Rođen je 1563. godine, a umro je 1631. godine.

spominjati hrvatski nacionalni mitovi. Stalnim povezivanjem i dopunjavanjem mitova velikosrpska je politika u srpskim školama neprekidno razvijala mržnju prema drugima. Hrvatske predaje, legende pa i razni tekstovi nadahnuti mitovima uključeni su u popise tekstova za školski pristup te za učeničku domaću lektiru. (Pandžić, 2000: 63, 65)

Ne postoje razlozi za suprotstavljanje uključivanju hrvatskih predaja, mitova i legedni u hrvatskim školama u inozemstvu. Nadalje, pojašnjava Pandžić, umjesto povijesti se ne bi trebali nuditi mitovi, ali bi se u nastavi književnosti trebale održati i Aristotelove tvrdnje o većoj vrijednosti književnosti od povijesti u odgoju i obrazovanju mladih ljudi. (Pandžić, 2007: 73)

7. Odnos bajke i mita

Kada se govori o bajki i mitu, mora se za početak uspostaviti neki odnos³, ističe Stipe Botica. Oba su pojma dostatno obrađena u stručnoj literaturi i zahtjevne su forme. Mit(ovi) su prvotno najčešće bili filozofijski obrađivani, a suvremena je teorija književnosti potvrdila da su i bajke iznimno zahtjevna forma, kako navodi Vladimir Biti, a ne – kako se površno misli – *neko pričanje bez reda, pričanje koještarija*. Takav se zaključak izvodio uglavnom zbog uočenih nemotiviranih postupaka koji se nalaze u fabularnom tijeku bajke. (Botica, 2001: 7)

Suvremeni su mislioci ukazivali na to da su bajke i mitovi izvedeni iz nekih obreda posvećivanja ili drugih obreda prijelaza (*rites de passage*). Bajke su nastale i tisućama godina živjele u usmenoj narodnoj predaji. U njima je narod izražavao svoje boli i stradanja, zanos i oduševljenja, strahove i klonuća, radosti i nade, težnje i nastojanja, ljubavna osjećanja i moralna shvaćanja, iskustva, spoznaje. *Jednostavna priča koja izdiferencirano, sublimirano, i uvodeći red, prikazuje bitne aspekte ljudske egzistencije*, kao što ju je definirao i Max Luthi, Botica pak ističe da se do tako apstrahiranoga ne može doći na temelju jednog ili nekoliko primjera, već treba uključiti više elemenata sustava.

Gotovo se svi povjesničari dječje književnosti slažu da se ona kao književnost posebno namijenjena djeci započinje razvijati negdje pri kraju 17. stoljeća, pa se, prema tome, može zaključiti da je stara nešto više od tri stoljeća. (Crnković, 2002: 39) Ono je doba početka, razdoblje prvih pokušaja. Prije svega, cjelokupnu usmenu knjiženost i mitove, sage, legende, bajke, pripovijetke, šale, anegdote, sve vrste narodne priče i narodnu poeziju imalo je europsko dijete na raspolaganju. Od svih proznih vrsta, djetetu je bila najbliža bajka. Djeca su slušala propovijedi u kojima su ih mogli privući tzv. primjeri iz legendi ili života iz kojih su propovjednici izvodili svoje pouke.

Do bajke se dolazi preko mita. U produžetku, Botica ističe da je mit najbolje definirao mitolog, religiolog i strukturalist Mircea Eliade rekavši za njega da je to *nevjerojatna priča čija se radnja zbiva in illo tempore, točnije u mračno, tamno (nepoznato) pradoba, ili pričanje o tome što su i kako bogovi i razna mitološka bića činili na početku vremena*. (Botica, 2001: 8, 9) Nadalje, osim Eliadea, Botica ističe i Alberta Cooka koji je proučavao odnos između mita i jezika i rekao: *Mi ljudi smo, od davnih vremena do kojih naše znanje*

³ Prije promatranja odnosa bajke i mita u radu se govorilo, zasebno, o bajci i mitu kako bi se dobio cjelovit pregled i moglo govoriti o njihovom odnosu.

dopire, vrsta koja priča priče. Pričanje priča traje i danas u našem društvu radi prenošenja onoga što se u jeziku drukčije ne može izraziti. Na taj način postoji kontinuitet u svim fazama odnosa između mita i jezika. Isto tako, od dalekih davnina mi transponiramo naše priče. Mit je samo drugo ime za takvu transpoziciju: mythos prvotno znači priča, pripovijetka u jeziku. (Cook, 1986: 16)

Mitovi se, kao što je i poznato, ne stvaraju samo govorno (verbalno), već i slikovito (ikonički), ali bez obzira na to uglavnom se nastoji sliku/lika prešifrirati u jezično ostvarenje i zbog toga u mitovima pronalazimo dosta čvrstih veza između slike i govora. (Botica, 2001: 8) Solar je u brojnim svojim knjigama tražio veze između mita i drugih književnih narativnih formi, posebice romana, ali i veze između *mitosa* i *logosa*. Nadalje, Botica ističe da su brojni drugi u interpretaciji mita upućivali na to da je on dinamički sustav simbola, arhetipova i shema koji teži verbalizaciji, odnosno pretvaranju u priču. (Botica, 2001: 8) Dugo se vremena u znanosti proučavala i bila zanimljiva tema odnosa između *logosa* i *mitosa*, s tim da se filozofija više bavila onim što je u području *logosa*, a književnost onim što je u području *mitosa*, ističe Botica. (Botica, 2001: 8) Betejhajm ističe da postoji opća suglasnost da nam mitovi i bajke govore jezikom simbola koji predstavljaju podsvjesni sadržaj. Oni se obraćaju istodobno i našem svjesnom i našem nesvjesnom umu, svima trima njegovim vidovima – idu, egu i superegu.

Što se tiče samog odnosa bajke i mita, Botica ističe da je mitu stalo do nekog osmišljenja, a bajci do stanovite dopadnosti u priči, a u oba oblika nije primarno to što se njima *uljepšava* neorganizirani kaos. Nadalje, i jednome i drugome je obliku zadatak, što je izravna baština izvornog pojma mit, pretvaranje kaosa u kozmos, sakupljanje razasutih mitemskih fragmenata i dovođenje u red, verbalna semantizacija simbola. Teško je, ukratko, odrediti kako se to čini, stoga Botica ističe nekoliko naznaka, među koje ubraja sljedeće: vrlo je znakovito da je u svim mitologijama *kamen* roditelja živih bića. U bajkama je česta funkcija kamena kao *čarobnog predmeta*. Mitsko razumijevanje *zlata* jest da je ono najsavršeniji učinak zemlje koja sve prerađuje i transformira. U bajkama često nailazimo na to da je zlato projekcija želje za posjedovanjem, i to najizvrsnije želje. (Botica, 2001: 9, 10)

Promatrajući bajku i mit s Betelhajmovog gledišta, osim sličnosti postoje i uočavaju se bitne razlike. U mitovima i bajkama nalaze se isti tipični likovi i situacije, i premda se u obama zbivaju podjednako čudesni događaji, postoji presudna razlika u načinu na koji se priopćavaju. Prevladavajući osjećaj koji mit prenosi jest sljedeći: ovo je apsolutno

jedinstveno, to se nije moglo dogoditi nijednoj drugoj osobi, ni u kojoj drugoj sredini; takva su zbivanja veličanstvena, pobuđuju strahopoštovanje, i vjerojatno se ne bi mogla dogoditi običnim ljudima. Kao još jednu od bitnih razlika Betelhajm navodi i to da je mit pesimističan, a bajka optimistična, bez obzira na to koliko neke pojedinosti priče bile zastrašujuće ozbiljne. Pesimizam je mitova divno oličen paradigmatskim mitom psihoanalize – Edipovom tragedijom.

Za razliku od mita koji ima svog određenog povijesnog junaka poput Tezeja, Herkula ili Brunhilde, bajka jasno govori o svakome, o ljudima jako sličnima nama. Proučavanje bajki po mnogo čemu se može usporediti s proučavanjem organskih formacija u prirodi. Mitovi su korisni za oblikovanje superega, a ne cjelokupne ličnosti.

Može se zapaziti, ističe Propp, da se likovi u bajkama, pokraj svih njihovih razlika u pogledu izgleda, životne dobi, vrste zanimanja i drugih statističkih, atributnih svojstava, po onome što u tijeku radnje bajke čine – međusobno podudaraju. On ističe da se tako uspostavlja odnos stalnih i promjenjivih veličina, a funkcije su likova stalne veličine, dok se sve ostalo može mijenjati. (Prop, 1982: 176)

Mitski su junaci nadljudskih dimenzija, objašnjava Betelhajm, a njihov im izgled pomaže da priče budu prihvatljive i djetetu. Dijete bi inače bilo preopterećeno zahtjevom, koji se podrazumijeva, da junaka oponaša u vlastitom životu. Dijete zna da ne može dosegnuti vrlinu junaka niti ponoviti njegova junačka djela; sve što se od djeteta može očekivati jest da u nekoj mjeri oponaša junaka, tako da se ne osjeti poraženo neskladom između toga ideala i svoje majušnosti. Mitovi projiciraju idealnu osobnost koja postupa po zahtjevima superega, dok bajke prikazuju integraciju ega koja omogućuje primjereno zadovoljavanje želja itd.

Ono što izlazi iz mitske predaje stanoviti su mitski odnosi, i to prije svega odnos prema vremenu, tumači Stipe Botica. Prije svega, mit se može promatrati u vezama između religije, obreda (rituala), ali gotovo svugdje se mora prenositi pomoću simbola. Botica u radu *Mit i hrvatske narodne bajke* ističe da shemu simbolizacije treba razumjeti kao obrazac koji se aktualizira u priči i priča ga održava, jednako kao i mitske predodžbe. U početku je mit bio spontan način doživljavanja svijeta, iako je prvi pojmovnik (rječnik) sadržavao samo konkretne riječi, ali je svaki pojam imao i svoje stvarno značenje i ono što se njime predstavljalo. (Botica, 2001: 9) Prop to pojašnjava na način da u bajkama i mitovima ništa ne izmiče niti se opire strukturi. Nadalje, on ističe da se i rječnik, odnosno sadržaj, javlja lišen onog karaktera *naturae naturans* na koji se, možda i pogrešno, pozivamo da bismo u njemu vidjeli nešto što se stvara na nepredvidljiv i slučajan način. (Prop, 1982: 237)

Neki od pojmova koji se pojavljuju u fragmentima mitova prividno su, navodi Botica, *nejasni simboli*, a zapravo je u njima sadržano neko *zaboravljeno sjećanje*, nejasno, nepročišćeno i tek ga jedino priča može reaktualizirati. Akteri su mita takva bića, nadnaravna, koja su – tvrdi se – stvorila i uređuju ovaj svijet, a čovjek je u mitu tek sporedni akter koji gleda volju bogova i nadnaravnih bića, ali bitno ne utječe na kreaciju, navodi Botica. Nadalje, on ističe da će tek u bajci čovjek zauzeti središnje mjesto, ono mjesto koje je u mitovima rezervirano za bogove. Između toga: *ukroćenog* kaosa i *sređenog* svijeta, događa se sve ono mitski relevantno. Želeći uzdići čovjeka u svome vremenu i prostoru bajka je čovjeku, ugledajući se na mit, pridala oznaku *svemogućega* kao bitnog obilježja. (Botica, 2001: 9) Mit se izravno bavi i prirodnom, možda se čak u nekom smislu bavi i u prvom redu prirodom, ali kako u njegovoj elaboraciji nema bitne razlike između prirodnih objekata, prirodnih sila i prirodnih odnosa s jedne, a osoba s druge strane, mit uvijek razrađuje temeljne odnose među ljudima, točnije rečeno on obrađuje, za razliku od bajke, ne samo odnose među ljudima nego i odnose između ljudi i bogova, koji odgovaraju odnosima između kulture i prirode. (Solar, 2008: 104)

7.1. Prostor i vrijeme u bajci i mitu

Pojam prostora i vremena u bajkama gotovo je bez iznimke nešto uopćeno, apstrahirano, što može biti i događati se bilo gdje i bilo kada. Vrijeme i prostor su kao ne-vrijeme i ne-prostor, ili još točnije, kako ističe Botica, jedno i drugo u bajkama jest. Mit pak nema obvezne uvodne formule, nema upozorenja da će se pričati fikcija, kao što to imaju mnoge druge vrste usmene književnosti. U bajci formula „bilo jednom“ odmah kazuje da se ne radi o doslovnoj istinitosti, a mit izravno zahtijeva upravo doslovnu istinitost osobite vrste. (Solar, 2008: 39) I prostor i vrijeme određeni su temeljnom razlikom koja karakterizira mitsko mišljenje, a to je razlika između svetog i profanog.⁴ Mit je upravo u tom smislu temelj spoznaje što cjelinu svijeta na svoj način pokušava obuhvatiti, a u cjelini razlikuje dva „područja“ bitka. Područje svetog pri tome je određeno u načelu pozitivno, a profano u načelu negativno. (Solar, 2008: 157) Prostor u mitu nipošto nije geometrijski prostor iz kojeg su isključeni objekti, ali to isto tako nije ni samo konkretni prostor svakodnevnog iskustva, koji se neprestano mijenja u skladu s položajem subjekta u njemu. Mitski čovjek tako ne živi u

⁴ Kako sveto pri tome očito ima karakter bitka, postojanja, a profano karakter nebitka, nepostojanja, sve što uopće može biti predmet opažanja, mišljenja i postupanja dijeli se na sveto koje je vrijedno, koje je dobro i koje je ispunjeno sadržajem, s jedne strane, i na profano, koje je nevrijedno. Takva temeljna opozicija onda omogućuje sva daljnja razvrstavanja, upravo onako kako je rečeno u Bibliji: "Bit ćete kao Bog, razlikujući dobro i zlo." (Solar, 2008: 204)

apstraktnom, nego u konkretnom prostoru, u stvarnom svetom prostoru, koji nije njegov subjektivni prostor, nego i prostor cjelokupne zajednice, prostor koji ima karakter interpersonalnog iskustva, ali koji je ujedno i njegov osobni, subjektivni prostor jer mu je blizak zbog njegovog subjektivnog osjećaja svetosti. I vrijeme je u mitu određeno razlikom svetog i profanog te jedinstvom konkretno-stvarnog i apstraktnog, odnosno apsolutnog vremena. I vrijeme je također interpersonalno. Uvijek je zbivanje u vremenu čvrsto povezano s vremenom samim, i uvijek je sveto, prvobitno vrijeme, ono vrijeme koje bitno određuje sav daljnji tijek profanog vremena. (Solar, 2008: 157 – 160) Za mit je važna orijentacija u vremenu, koje izravno ima i metafizičku dimenziju ovladavanja vremenitošću čovjeka, vremenitošću koja je nesavladiva bez uspostavljanja nekog odnosa između prolaznosti i vječnosti, što će reći: između prošlosti i budućnosti. (Solar, 2008: 234)

7.2. Važnost funkcija u bajci i mitu

Vladimir Propp u knjizi *Morfologija skaski* navodi čak tridesetak funkcija koje imaju likovi u bajkama. U bajkama je posebice važna funkcija likova, kako ističe Botica. Osim toga, funkcije su važne i u mitu, s tim da u mitovima prevladava ontološka i gnoseološka, a u bajci utilitarna i ludistička funkcija. Nadalje, bajka se može tumačiti kao alegorija, a mit treba lučiti i od alegorije i od filozofijskog domišljanja: *ono što je bajka baštinila od mita, odnosno njegove resemantizacije, jest svakako i njegova verbalizacija*. (Botica, 2001: 10) U bajkama je verbalizacija znatno razvijena, ali to ne znači da nisu ostali i mnogi detalji skrivenog govora i negovora te mnoga ostala neverbalna sredstva komunikacije. (Botica, 2001: 10)

Utilitarna je funkcija bajke primarna, kao što su – na antropološkoj razini – istovjetne temeljne ljudske potrebe i zato su bajke koje to obrađuju bliske jedne drugima u cijelom svijetu. Antropološki obzor obvezuje bajkotvorce i čini da se bajke ne mogu shvatiti kao nešto bez reda, bez *prave* motivacije, bez smisla. To je nešto što sve dijelove bajke, kao modela, drži na okupu i osmišljava, ističe Botica. (Botica, 2001: 12)

U starim mitovima bogovi govore različitim znacima, i njihov govor nije upućen samo čovjeku. Bog govori nebu, kozmosu, drveću, stvarima, vodama, ribama, zraku, vjetru, čovjeku. (Botica, 2001: 10) Čovjek zahtijeva od svijeta i njegovih pojava da mu se obznane. Iz pitanja i odgovora stvara se sama predmetnost. Još bi se jedna riječ tu mogla upotrijebiti, ističe Jolles, a to je *objava*. Često se pod tim razumije neposredan Božji čin – u tom smislu da se Bog sam od sebe pokazuje ljudima. Na taj način objava nije mit. „Zboreći Bog“ koji se

služi ljudskim govorom i mišljenjem iskazuje se da bismo ga spoznali u Duhu, a to se izražava u *Prvoj poslanici Korinćanima*. *Knjige Postanka* donosi što je Bog govorio, a što nije govorio ljudima, a to se odnosilo na Sunce i Mjesec koje je Bog postavio. (Jolles, 2000: 95)

Mit bazično služi četiri funkcije, ističe Joseph Campbell u knjizi *Moć mita: razgovor s Bill Moyersom*. Prva je mistična, kada se spoznaje kakvo je čudesno djelo svemir, i kakvo je čudesno djelo čovjek, i kada se doživljava strahopoštovanje pred tim misterijem. Druga je kozmološka dimenzija. Treća je funkcija sociološka, podupirući i ozakonjujući određen društveni red. I tu je situacija gdje mitovi strahovito variraju od mjesta do mjesta. Postoji i četvrta funkcija mita, a to je pedagoška funkcija: kako živjeti ljudski život pod bilo kakvim okolnostima. (Campbell, 2001: 54, 55)

Bajka čuva tragove najdrevnijeg mnogoboštva, drevnih običaja i obreda. Ona se postepeno transformira i te transformacije, metamorfoze bajki podliježu zakonima. Svi ti procesi stvaraju takvu šarolikost u kojoj je veoma teško razabrati se. (Prop, 1982: 95) Proučavanje likova po njihovim funkcijama, njihova podjela po kategorijama, i proučavanje njihova pojavljivanja vodi nas pitanju o likovima bajke uopće. Prop ističe da sve funkcije nisu obavezno i uvijek prisutne u svakoj pojedinačnoj bajci, ali jedna funkcija u načelu za sobom povlači (implicira) drugu. (Prop, 1982: 271) Bajka se nije ograničila samo na zadavanje zadataka, putovanje do cilja, razrješenje problema, povratak (kući) i nagrađivanje, a da se to događa bez popratnih detalja koji se događaju u međuvremenu, bajka bi bila pojednostavljena, navodi Botica. Kako je najčešće draž bajkovitoga događaja u svladavanju različitih prepreka, vrlo je značaja i domišljatost čovjeka koji sve to može učiniti, a to je većinom moguće ljudskom logikom i čarobnim sredstvima. Stoga, može se reći da je bajka naslijedila to od mita jer u mitovima glavni akteri posjeduju čarobnu moć sami po sebi, kako to pojašnjava Stipe Botica. Nadalje, mitovi razrješuju neka sudbinska općeljudska pitanja, a bajke konkretne pojedinačne situacije. Botica zaključuje da su u mitovima svršetci tragični i nepovoljni, a u bajkama je potpuna suprotnost gdje su oni povoljni i beziznimno veseli. (Botica, 2001: 12)

Bajka nas uči kako čovjek treba kontrolirati želje, inače ulazi u raznovrsne neprilike. Botica nadalje u svome radu pojašnjava da nije čudno što se u bajkama često pojavljuju tri želje jer je povratak u prvobitno stanje najčešće zadnja želja. Promatrajući i razmatrajući to, osjeća se i lagano pulsiranje mita, koje se doduše izgubio, ali se njegove strukture osjećaju u sitnim detaljima bajkovite strukture, ističe Botica. (Botica, 2001: 12)

Za razliku od mitova, u bajkama pobjeda nije pobjeda nad drugima, već jedino nad samim sobom i nad pokvarenošću. Mit prvenstveno nastaje na područjima gdje se kulturna tradicija

prenosi sa koljena na koljeno, putem usmene predaje. Kod nekih plemena, koja i danas žive izolirano, tradicija pričanja priča o nastanku i porijeklu vlastitog naroda i njihove povijesti očuvala se do danas. Često je puta usmena predaja bila jedini način da povijest vlastite grupe ne padne u zaborav, predajući je prilikom obreda inicijacija mlađim naraštajima, koji će je dalje prenositi svojim potomcima.

8. Zaključak

Proučavajući odnos između bajke i mita može se zaključiti kako se u mitovima i bajkama nalaze isti tipični likovi i situacije, i premda se u obama zbivaju podjednako čudesni događaji, postoji presudna razlika u načinu na koji se priopćavaju. Za razliku od ostalih proznih vrsta bajku karakteriziraju čudesna pretvaranja, jedinstven zbiljski i nadnaravni svijet, ponavljanje radnje, prepoznatljivi likovi, sukob dobra i zla, nagrada i kazna, uvjet i kušnja. Bajke imaju jako dugu povijest i kroz nju su se mijenjale, što je i karakteristično za usmene predaje i priče.

Mit i mitologija se ističu kao konstante od početka stvaranja Zemlje i čovjeka. Mitovi su prvotno najčešće bili unutar filozofijske obrade, a suvremena je teorija književnosti potvrdila da su i bajke iznimno zahtjevna forma, a ne kako se to površno misli – neko pričanje bez reda, *pričanje koještarija*.

Upravo smrt i ono onostrano nadaju se kao jedni od najprivlačnijih motiva koji zaokupljaju pažnju čitatelja. Među njima se ističe i neizostavna uloga žene-vile koja svojom prisutnošću čini ova djela primjerima literature mitološkog karaktera.

Prevladavajući osjećaj koji mit prenosi jest sljedeći: *ovo je apsolutno jedinstveno*, to se nije moglo dogoditi nijednoj drugoj osobi, ni u kojoj drugoj sredini; takva su zbivanja veličanstvena, pobuđuju strahopoštovanje, i vjerojatno se ne bi mogla dogoditi običnim ljudima. Mit je pesimističan, a bajka optimistična, bez obzira na to koliko neke pojedinosti priče bile zastrašujuće ozbiljne. Sam pojam mitologije kao znanosti danas teško definiramo, ali ju najčešće povezujemo s proučavanjem priča fantastičnog sadržaja u kojima su glavni junaci polubogovi, heroji i slično.

Za razliku od mita koji ima svog određenog povijesnog junaka poput Tezeja ili nekog drugog, bajka jasno govori o svakome, o ljudima jako sličnima nama. U bajkama je posebice važna funkcija likova, kako ističe Botica. Osim toga, funkcije su važne i u mitu, s tim da u mitovima prevladava ontološka i gnoseološka, a u bajci utilitarna i ludistička.

Nadalje, bajka se može tumačiti kao alegorija, a mit treba lučiti i od alegorije i od filozofijskog domišljanja. Želeći uzdići čovjeka u svome vremenu i prostoru, uz obavezu da se ono najvažnije događa i zbog njegove kuće, bajka je čovjeku, ugledajući se u mit, pridala oznaku *svemogućega* kao bitnog obilježja. Svakako, iznimno zanimljiv dio književnosti za istraživanje i proučavanje pružila su oba termina, kako bajka, tako i mit.

Za razliku od mitova, u bajkama pobjeda nije pobjeda nad drugima, već jedino nad samim sobom i nad pokvarenošću. Mit prvenstveno nastaje na područjima gdje se kulturna tradicija prenosi sa koljena na koljeno, putem usmene predaje.

Kod nekih plemena, koja i danas žive izolirano, tradicija pričanja priča o nastanku i porijeklu vlastitog naroda i njihove povijesti očuvala se do danas.

9. Literatura

1. Anić, Vladimir, 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb: Novi Liber.
2. *Bajke: antologija*, 1998. priredila Dubravka Težak, Zagreb: DiVič.
3. Bettelheim, Bruno, 2000. *Smisao i značenje bajki*, Poduzetništvo Jakić.
4. Biti, Vladimir, 1981. *Bajka i predaja, povijest i pripovijedanje*, Zagreb: Liber.
5. Biti, Vladimir, 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.
6. Botica, Stipe, 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Zagreb: Školska knjiga.
7. Bošković-Stulli, Maja, 2006. *Priče i pričanje*, Zagreb: Matica hrvatska.
8. Campbell, Joseph, 2001. *Moć mita: razgovor s Bill Moyersom*, Zagreb: Misl.
9. Crnković, Milan, 1987. *Sto lica priče*, Zagreb: Školska knjiga.
10. Crnković, Milan; Težak, Dubravka, 2002. *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*, Zagreb: Znanje.
11. Durkheim, Émile, 2008. *Elementarni oblici religijskog života* (totemistički sustav u Australiji), Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
12. Franz, M.-L. Von, 2007. *Interpretacija bajki*, Zagreb: Scarabeus-naklada.
13. Jelčić, Dubravko, 1997. *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb: Naklada Pavičić.
14. Jolles, André, 2000. *Jednostavni oblici*, Zagreb: Matica hrvatska.
15. Katnić-Bakaršić, Marina, 2007. *Stilistika*, Sarajevo: NUK.
16. Pintarić, Ana, 1999. *Bajke: pregled i interpretacije*, Osijek: Matica Hrvatska.
17. Pintarić, Ana, 2008. *Umjetničke bajke: teorija, pregled i interpretacije*, Sveučilište "Josipa Jurja Strossmayera", Filozofski fakultet, Osijek: Matica hrvatska.
18. Prop, Vladimir, 1982. *Morfologija bajke*, Beograd: Prosveta.
19. Prosperov - Novak, Slobodan, 2003. *Povijest hrvatske književnosti – Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb: Golden marketing.
20. Solar, Milivoj, 2008. *Edipova braća i sinovi*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
21. Solar, Milivoj, 1998. *Edipova braća i sinovi : predavanja o mitu, mitskoj svijesti i mitskom jeziku*, Zagreb: Naprijed.
22. Solar, Milivoj, 2006. *Rječnik književnog nazivlja*, Zagreb: Golden marketing.
23. Solar, Milivoj, 2005. *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga.
24. Težak, Dubravka; Težak, Stjepan, 1997. *Interpretacija bajke*, Zagreb: DiVič.

25. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa Zlatni danci 3, 2001. *Bajke od davnina pa do naših dana*/uredila Ana Pintarić, Osijek: Pedagoški fakultet.
26. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa Zlatni danci 8, 2007. *Mitovi i legende*, Osijek: Filozofski fakultet.

Mrežne stranice:

1. Marković, Jelena, 2008. *Osobni mit, mit o djetinjstvu i obiteljski mit u usmenom narativnom diskursu?*, Zagreb, str. 115 – 133., URL:
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=49518
(7. svibnja 2014.)
2. Piskač, Davor, 2001. *Sudjelovanje komunikacije u nastajanju suvremenih mitova*, Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, str. 51 – 61., URL:
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=111467
(8. svibnja 2014.)